

Jurgis Klotiņš

Žaka Maritēna cilvēktiesību filosofija: 21. gadsimtā nepieciešamā normalitāte?

Francijā dzimušais tomiskā personālisma filozofs Žaks Maritēns (*Jacques Maritain*, 1882–1973) ir sniedzis nozīmīgu pienesumu cilvēktiesību filosofijas attīstībai un cilvēktiesību¹ vispārējai atzīšanai 20. gadsimtā. Maritēna intelektuālā un sabiedriskā darbība sekmēja ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas (turpmāk – ANO Deklarācija) tapšanu (Mougel, 2005, 205; Glendon, 2001). Kopš ANO Deklarācijas pieņemšanas cilvēktiesības ir kļuvošas starptautiski atzītas un nostiprinātas brīvu un demokrātisku valstu likumdošanā.² 21. gadsimtā Rietumu civilizācijai piederīgās valstis starptautiskajā politikā turpina aizstāvēt cilvēktiesību ievērošanu tajās pasaules vietās, kur tās tiek ignorētas un nievātas. Paralēli ārējai “cilvēktiesību izplatīšanas misijai” pašam Rietumu demokrātiem ir nepieciešams savas kultūras filozofiskās domāšanas tradīcijās balstīts dialogs jeb saruna par cilvēktiesībām – to būtību, pamatojumu, mērķiem, saistību ar cilvēka pienākumiem un atbildību (Kūle, 2016, 379–380). Vairāki mūsdienu cilvēktiesību filozofi ir atzinīgi novērtējuši Maritēna cilvēktiesību filosofijas un sabiedriskās darbības ieguldījumu cilvēktiesību atzīšanā (Nussbaum, 2001; Moyn, 2011; Mougel, 1993; Valadier, 2014).

¹ Latvijas valstiskajā kopienā jēdziens “cilvēktiesības” vairāk saistās ar konkrētā rakstītā tiesību aktā (pozitīvās tiesībās) izklāstītām normām vai pantiem (piemēram, ar Latvijas Republikas Satversmes VIII nodaļu “Cilvēka pamattiesības”). Tādēļ ir būtiski ņemt vērā, ka rakstā jēdziens “cilvēktiesības” tiek domāts tā “pirms rakstītajā” tiesību filosofijas izpratnē, proti, ka cilvēktiesības ir subjektīvu tiesību un prerogatīvu kopums, kas dabiski piemīt ikvienam cilvēkam, izriet no cilvēka būtības, ir senākas un primāras attiecībā pret valsti un tās interesēm, un valstij ir pienākums tās ievērot, ne tikai nosakot savas rīcības mērķus, bet arī izvēloties rīcības līdzekļus (Rudevskis, 2011). Maritēna cilvēktiesībām veltīto darbu tapšanas laikā vēl nebija vienotas terminoloģijas. Maritēns tekstos lieto gan franču (*droits de l'homme, droits humains, droit humain*), gan angļu (*human rights, rights of man*) vārdkopas, kas mūsdienās apzīmē cilvēktiesības. Rakstā gan “cilvēktiesības”, gan “cilvēka tiesības” izteic vienu universālo cilvēktiesību jēdzienu, ja nav norādīts citādi.

² ANO Deklarācijas būtība un jēga ir pamatā Latvijas Republikas Satversmes VIII nodaļai “Cilvēka pamattiesības”, kas ir iekļauta Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1990. gada 4. maijā pieņemtajā deklarācijā “Par Latvijas Republikas pievienošanas starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos”.

Maritēna cilvēktiesību pamatojums var būt noderīgs 21. gadsimtā, lai bagātinātu un padziļinātu laikmeta sarunu ar cilvēktiesību pamatojumu cilvēka metafizikas un dabiskā likuma izpratnē. Maritēns kā neotomists pārstāv aristoteliski tomiskā reālisma filosofijas tradīciju. No tās izriet Maritēna izpratne par cilvēka metafiziku: cilvēks savā būtībā ir vienots ķermeņa un dvēseles veselums un viņam ontoloģiski piemīt cilvēka būtnei atbilstošā iedaba, kura satur dabiskā likuma kārtību cilvēka esamības iespējamībai. Dabiskais likums ir cilvēka iedabā ierakstītā kārtība jeb plāns, ko cilvēkam atklāj viņa saprāts un kas virza viņu uz cilvēka būtībai atbilstošu rīcību un mērķiem (Regan, 2002, 770).

Maritēna filosofija kopumā ir pamatota svētā Akvīnas Toma (*Sacutus Thomas Aquinas*, 1225–1274) antīkās filosofijas un kristīgās domāšanas sintēzē. Mūsdienu neotomists Džons Finis (*John Finnis*) šo filosofisko sistēmu raksturo kā brīvu no ideoloģijas ietekmes un pēc autora ieceres atvērtu racionālai diskusijai un argumentācijai (Finnis, 1998, vii). Maritēns, saglabādams Akvīnieša *philosophia perennis*³ vērstību uz *summum bonum*⁴ jeb Dievu kā augstāko labumu un transcendentu mūžīgā likuma pasaules teleoloģiskās sakārtotības avotu, piešķir mūžīgajai filosofijai neotomisku vērstību uz cilvēka personu⁵. Šī personālisma filosofiskā perspektīva, kas kļūst par tomiskā personālisma virzienu, ir viens no veidiem, kā Maritēns tomismu tiecas padarīt mūsdienīgu un aktuālu (Čuhina, 1993, 207).

Raksta nolūks ir pamatot, ka Maritēna neotomiskā personālisma cilvēktiesību, cilvēka izpratnes un cilvēka cieņas filosofija ir nepieciešama cilvēktiesību sarunā⁶ 21. gadsimtā. Vispirms ir nepieciešams aplūkot

³ “Mūžīgā filosofija” – svētā Akvīnas Toma filosofijai dots apzīmējums.

⁴ Jēdziens *summum bonum* (lat.) ietver klasiskās filosofijas jautājumu par to, kas ir cilvēka dzīves augstākais labums un galīgais mērķis. Akvīnas Toma filosofijā *summum bonum* ir Dievs Radītājs – cilvēka un visa radītā pirmcēlonis, augstākais labums un galīgais mērķis (Kiope, 2008, 133; Kreeft, 1990, 458).

⁵ Maritēna lietotais jēdziens *la personne humaine* (fr.), *a human person* (ang.) ietver personālisma skatījumu uz cilvēku. Rakstā ir izvēlēts tos latviski atveidot kā *cilvēka persona*, ar to saprotot cilvēka personu holistiskā, personālisma skatījumā. Maritēns jēdzienus “cilvēks” un “cilvēka persona” lieto kā sinonīmus, jo personālisma filosofijas perspektīvā cilvēka būtība dabiski ietver to, ka cilvēks ir persona un personība neatkarīgi ne no kādām aktuālām cilvēka īpašībām vai ārējiem apstākļiem. Rakstā turpmāk tiek lietoti abi jēdzieni – “cilvēks” un “cilvēka persona”. Tie apzīmē cilvēku personālisma filosofijas izpratnē jeb cilvēka personu (vairāk par cilvēka personas izpratni personālismā: Williams, Thomas D. and Jan Olof Bengtsson. Personalism. // *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.). Pieejams: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/personalism/>).

⁶ Cilvēktiesību saruna (*rights talk* (ang.)) ir no Mērijas Annas Glendonas grāmatas par problēmām cilvēktiesību izpratnē 20. gadsimta beigu Rietumu demokrātiskajās valstiskajās kopienās (Glendon, 1991).

cilvēka personas metafiziku un dabiskā likuma⁷ izpratni Maritēna filosofijā, tad pievērsties cilvēktiesību īstenošanas apsvērumiem. Maritēna cilvēktiesību filosofijas aktualitāte mūsdienās tiek raksturota, par pamatu ņemot Maritēna pausto uzskatu, ka cilvēka cieņa sabiedrības vērtību hierarhijā ir augstākā vērtība, kas palīdz saprast un interpretēt cilvēktiesības.

Cilvēktiesības, cilvēka metafizika un dabiskais likums

Lai pamatotu universālas un neatņemamas cilvēktiesības – tādas, ko nekāda politiska vara cilvēkam nevar atņemt, jo tās pastāv un dabiski piemīt cilvēkam pirms valstiskās kopienas⁸ un tajā izsludinātiem rakstītiem pozitīviem likumiem, Maritēns meklē cilvēktiesību pamatojumu pašā cilvēkā – cilvēka personas metafizikā un dabiskā likuma kārtībā, kas ir ierakstīts cilvēka būtībā.

Maritēns cilvēka metafiziku pamato, izmantojot hilemorfisko izpratni par cilvēku, ko svētais Akvīnas Toms pārņem no Aristoteļa filosofijas (Klassen, 2005, 168). Maritēns skaidro, ka cilvēks – persona ir divu substanciālu līdzprincipu (*co-principes substantiels*) – formas (dvēseles) un matērijas (ķermeņa) – vienota vienlaikus garīga un miesiska vienība (Maritain, 1947, 29). Maritēnam no matēriju informējošās formas – racionālas dvēseles – esamības izriet pamatojums cilvēka brīvībai, cieņai un tiesībām. Tādu ceļu un pašai izlēdzīgu rīcību kā cilvēku gatavību par šīm vērtībām atdot dzīvību nevarētu izskaidrot, ja cilvēks būtu tikai daļa no matērijas un neatšķirtos no citiem dzīvniekiem ar racionālas dvēseles sniegtu garīgu esamību. Maritēns atzīst Aristoteļa un Akvīnieša secinājumu, ka cilvēks ir racionāls dzīvnieks jeb radnieks dzīvniekiem, jo, tāpat

⁷ Semantiski Maritēna neotomiskajai filosofijai atbilstošāk ir jēdzienus *la loi naturelle* (fr.), *natural law* (ang.) latviski atveidot kā “dabīgais likums”. “Dabīgs” ir tas, kas izriet no cilvēka iedabas (*la nature humaine, human nature*). Savukārt vārda “dabisks” pretstats ir “mākslīgs”. Tomiskajā un neotomiskajā filosofijā dabiskais likums izriet no cilvēka ontoloģiskās būtības, no cilvēka iedabas. Tomēr rakstā, saglabājot Latvijas filosofisko tradīciju, tiek lietots jēdziens “dabiskais likums”. Maritēns pārstāv izpratni, ka dabiskā likuma un dabisko tiesību ideja ir antīkās filosofijas un kristīgās filosofijas mantojums. Uz dabiskā likuma prioritāti norāda Antigone Sofokla traģēdijā (441. g. pr. Kristus), apustulis Pāvils, rakstīdams par bauslību, kas ierakstīta pagānu sirdīs (Rom. 2:14-15). Dabiskā likuma un tiesību ideju līdz jaunlaikiem atīsta antīkie filosofi un īpaši Cicerons, sv. Augustīns un citi baznīctēvi, sv. Akvīnas Toms, Fransisko Suaress un Fransisko de Vitorija.

⁸ Jēdziens “valstiskā kopiena” (no Aristoteļa *koinōnia*) ir semantiski ļoti piemērots, lai latviski atveidotu Maritēna personālo izpratni par valsts būtību, ko veido katras personas griba, līdzdalība un ieguldījums, radot politisko kopienu, kas savukārt veido valsti. Rakstā jēdziens “valstiskā kopiena” tiek lietots, lai latviski izteiktu Maritēna daudz lietoto jēdzienu *citē* (fr. un ang. – city).

kā dzīvnieki, viņš ir fiziskas matērijas īstenība. Taču cilvēkam ontoloģiski piemītošais intelekts, spēja valdīt pašam pār sevi, saprāts, brīvā griba, apziņa un mīlestība paver spēju būt augstākā garīgā esamībā (Maritain, 2005, 132–133). Tāpēc Maritēns secina, ka pastāv “lietas, kas cilvēkam ir tikai tāpēc, ka viņš ir cilvēks”, un cilvēka personai “ir tiesības tāpēc, ka tā ir persona, saimnieks pats sev un saviem darbiem” (Maritain, 2005, 171).⁹

Maritēna ieskatā, cilvēktiesību pamatojuma izejas punkts ir pašā cilvēkā – cilvēka cilvēciskajā būtībā jeb iedabā. Cilvēka iedaba tomīsa un Maritēna neotomisma izpratnē ir universāli piemītoša visiem cilvēkiem. To Maritēns dēvē arī par cilvēka “ontoloģisko struktūru” (*an ontologic structure*), kas ietver cilvēka “pamatotās vajadzības” un visiem cilvēkiem piemītošus “mērķus, kas nepieciešamā veidā atbilst viņa [cilvēka] būtības veidolam”.¹⁰ (Maritain, 1951, 85–86) No tiesību filosofijā vispārārstītās cilvēktiesību morālās un politiskās koncepcijas skatījuma Maritēna pamatojums cilvēka personas metafizikā ir tuvāks morālajai cilvēktiesību koncepcijai. Tā cilvēktiesības izprot kā katrā cilvēkā esošas morālas prasības un tiesības, kuras ir vērstas pret citiem cilvēkiem un kopīgi veidoto sabiedrību (Menke, Pollmann, 2007, 27). Līdzīgi kā Maritēna filosofijā, morālā pamatojuma koncepcijā cilvēktiesību avots ir pats cilvēks.

Maritēns cilvēktiesību pamatojumu cilvēka personas metafizikā papildina ar argumentu par cilvēka esamības transcendenci. Līdzīgi Akvīnas Tomam Maritēns uzskata, ka cilvēka garīgā esamība cilvēka personu vieno ar dievišķo, jo cilvēks savā iekšējā esamības veselumā garīgi veido visumu sevī – savu iekšējo intelekta un gara dzīves pasauli. Šis cilvēka iekšējās dzīves visums ir neatkarīgs veselums (vai relatīvi neatkarīgs veselums) universa veselumā un transcendentā Veseluma – Dieva priekšā (Maritain, 1947, 33). Maritēns cilvēka iedabas saikni ar dievišķo izteic kristīgajai teoloģijai pazīstamos vārdos: “cilvēka persona ir Dieva attēls.”¹¹ (Maritain, 2005, 133) Maritēns cilvēktiesību pamatojuma sfērā iesaista tomīsa filosofijai raksturīgo filosofiski teoloģisko skatījumu, kas lietu esamības metafizisko skaidrojumu papildina ar skatījumu no absolūtā jeb visa esošā Radītāja perspektīvas. Cilvēka personas vērtība, cieņa, brīvība un tiesības ir pamatotas transcendentālā jeb “dabiski svētu lietu” kārtībā.

Cilvēktiesību cilvēka personas metafiziskais pamatojums ir vienkots ar pamatojumu dabiskajā likumā (*la loi naturelle*). Maritēna ieskatā,

⁹ Autora tulkojums: [La personne humaine a des droits, par là même qu'elle est une personne, un tout maître de lui-même et de ses actes, [...] Il y a des choses qui sont dues à l'homme par la même qu'il est homme] (Maritain, 2005a, 171).

¹⁰ Autora tulkojums: [.. possessed of a nature, or an ontologic structure which is a locus of intelligible necessities, man possesses ends which necessarily correspond to his essential constitution and which are the same for all ..] (Maritain, 1951, 86).

¹¹ Autora tulkojums: [la personne humaine est l'image de Dieu] (Maritain, 2005a, 131).

filosofiskais cilvēktiesību pamatojums ir dabiskais likums (Maritain, 1951, 80). Dabiskā likuma jēdzienu Maritēns attīsta pēc sv. Akvīnas Toma likumu teorijas sistēmas. Saskaņā ar sv. Akvīnas Toma filosofiju dabiskais likums ir cilvēkiem iepazīstamā un īstenojamā daļa no mūžīgā likuma – Dieva iedibinātās pasaules kārtības.¹² Akvīnietis dabiskā likuma ideju attīstīja, balstoties antīkās filosofijas idejās, kur dabiskais likums tika saprasts kā cilvēka pienākumu kopums. Apgaismības laikmeta ietekmē modernisma domāšana dabisko likumu sāka izprast kā cilvēka tiesību kopumu (Valadier, 2007, 1379–1286). Maritēns uzskata, ka atbilstoša dabiskā likuma izpratne ir būtisks priekšnoteikums, lai pamatotu un saprastu cilvēktiesības.

Maritēns raksta, ka dabiskais likums ir “*ideālā kārtība cilvēka rīcībai*”, *nošķītrums* starp piemēroto un nepiemēroto, pareizo un nepareizo, kas izriet no cilvēka iedabas vai būtības un tajā sakņotajām nemaināmajām vajadzībām¹³ (Maritain, 1951, 88). Dabiskais likums ir “balstīts cilvēka būtībā un tās nemaināmajā struktūrā”, un tas ir “*ontoloģisks*, jo cilvēka būtība ir ontoloģiska realitāte”, kas “mīt katrā cilvēkā”¹⁴ (Maritain, 1951, 89). Maritēns izstrādā dabiskā likuma teoriju ietvaru, pārņemot Akvīnieša ideju, ka dabiskais likums ir ierakstīts cilvēka un katras radītās būtnes teleoloģiskajā iedabā. Dabiskais likums ir kārtība, kurā cilvēks saskaņā ar savu specifisko iedabu un savai būtībai atbilstošajiem mērķiem tiecas uz savai būtībai atbilstošo esamības iespējamību un pilnību.

Akvīnieša dabiskā likuma filosofijas ietvaru Maritēns papildina ar cilvēktiesību pamatojumu: “Patiesa personas tiesību filosofija ir pamatota dabiskā likuma idejā. Tas pats dabiskais likums, kurš noteic mums mūsu pamata pienākumus un saskaņā ar kuru citi likumi ir saistoši, tas ir arī tas likums, kas mums piešķir pamata tiesības.”¹⁵ (Maritain, 2005, 171; Maritain, 1951, 95) Tādējādi cilvēka ontoloģiskajā būtībā esošais dabiskais likums satur gan cilvēkam atbilstošos pienākumus, gan pamata tiesības. Maritēna

---

¹² Akvīnieša likumu sistēmas centrā ir priekšstats par mūžīgo likumu (*lex aeterna*), ko sv. Toms pārņem no Augustīna, kas to ir mantojis no Cicerona, kurš to aizguva no grieķu filosofijas, it īpaši no stoīkiem. Mūžīgais likums ir dievišķā gudrība – Dieva iedibinātā pasaules kārtība. Cilvēkiem šis dievišķais plāns nav tiešā veidā iepazīstams. Cilvēks pazīst daļu no mūžīgā likuma – dabisko likumu (*lex naturalis, ius naturale*) (Horn, 2007, 177).

¹³ Autora tulkojums: [an *ideal order* relating to human actions, a *divide* between the suitable and the unsuitable, the proper and the improper, which depends on human nature or essence and the unchangeable necessities rooted in it] (Maritain, 1951, 88).

¹⁴ Autora tulkojums: [.. natural law .. is grounded on the human essence and its unchangeable structure .. is something *ontological*, because the human essence is an ontological reality, which moreover does not exist separately, but in every human being] (Maritain, 1951, 89).

¹⁵ Autora tulkojums: [La vraie philosophie des droits de la personne humaine repose donc sur l'idée de la loi naturelle. La même loi naturelle qui nous prescrit nos devoirs les plus fondamentaux, et ne vertu de laquelle toute loi oblige, c'est elle aussi qui nous assigne nos droits fondamentaux] (Maritain, 2005a, 171; Maritain, 1951, 95).

ieskatā, tam tā ir jābūt, jo cilvēki ir iesaistīti dabā un Visumā pastāvošajā universālajā kārtībā, kurā tieši cilvēkiem ir “garīgas esamības privilēģija”.

No tā, ka cilvēks ir brīva un garīga būtne, izriet, ka dabiskais likums cilvēkam ir arī morāles likums (*moral law*). Cilvēks ir apveltīts ar brīvo gribu un atšķirībā no dzīvniekiem var izvēlēties, vai saskaņot savu gribu ar dabiskā likuma kārtību (Maritain, 1951, 87). Dabiskais likums iesniedzas visā dabisko morāles noteikumu jomā. Tāpēc gan dabiskās morāles primārajiem priekšrakstiem, gan visniansētākajām normām ir jāatbilst dabiskā likuma kārtībai. Pie tādām normām Maritēns pieskaita arī pienākumus un tiesības, par kuriem cilvēki uzzinās nākotnē (Maritain, 1951, 89). Dabiskais likums kā tāds un tā saturs paliek ontoloģiski nemainīgs, kamēr cilvēku izpratne un atziņa par dabisko likumu attīstās un pilnveidojas.

Dabiskā likuma gnozeoloģiju jeb to, kā cilvēki iegūst priekšstatu par nerakstīto dabisko likumu, Maritēns skaidro no vairākiem aspektiem. Vēsturiskā perspektīvā dabiskā likuma saturu – noteikumus un normas – cilvēki ir iepazinuši, sākot no vissenākajām cilvēku kopienām, un tas tiks atklāts, kamēr vien pastāvēs cilvēce. Dabiskā likuma satūra pamatā tāpat kā Akvīnietim arī Maritēnam ir dabiskā likuma pamatprincips (preambula): darīt labo un izvairīties no ļaunā. No tā izriet visas dabiskā likuma normas, un cilvēki tās atklāj situācijās, kurās viņi sastopas ar savu ontoloģisko iedabu. Vecās Derības 1. Mozus grāmatas 4. nodaļā aprakstītais Ābela un Kaina konflikts atklāj dabiskā likuma priekšrakstu, ka nogalināt otru cilvēku ir pretrunā ar cilvēka iedabu, šis ir viens no senākajiem cilvēces pierakstītajā atmiņā saglabātajiem piemēriem (Maritain, 1951, 85–89).

Maritēns uzskata, ka cilvēks dabiskā likuma atziņas iegūst nevis konceptuālas un teorētiskas domāšanas ceļā, bet gan saprāta intuitīvās izziņas ceļā – ar atziņu no sliekšmēm¹⁶. Neotomists Maritēns piešķir pats

---

¹⁶ Maritēns šos intuitīvās izziņas veidus – *knowledge through inclination* (ang.) un *connaissance par inclination* (fr.) – pamato ar svētā Akvīnas Toma mācību par diviem zināšanu veidiem (Sum. theol., II-II, 45, 2): konceptuāli racionālo un intuitīvi konnaturālo. Piemēram, cilvēks var rīkoties tikumiski arī tad, ja viņš nav mācījies par tikumiem, jo tikumu atziņa ir iemiesota cilvēka iedabā (konnaturāli) un cilvēks sliecas tikumu atziņu “saklausīt” un tai pieskaņoties ar savu gribu (Maritain, Jacques. *The Range of Reason*. Pieejams: <https://maritain.nd.edu/jmc/etext/range03.htm>). Maritēna jēdzienu *knowledge through inclination* (*connaissance par inclination*) rakstā piedāvāts tulkot kā *atziņa no sliekšmēm*. Jēdziens *atziņa no sliekšmēm* pirmo reizi Maritēna teksto parādās grāmatā “Cilvēks un valsts” – tās angļiski rakstītajā oriģinālā *Man and the State* (1952) kā *knowlledge through inclination* un grāmatas tulkojumā franču valodā *L’Homme et l’État* (1953) kā *connaissance par inclination*. (J. Broks grāmatā “Tiesības filosofija” piedāvā tulkojumu *izziņa caur sliekšmēm*. Sk.: Broks, 2008, 94). Pols Valadjē uzskata, ka Maritēna vēlmi tādā veidā “izverst” Akvīnieša mācību par cilvēka dabiskajām tieksmēm (*inclinationes naturales*) ir iespaidojusi Anrī Bergsona filosofija (Valadier, 2014, 261). Tam piekrīt arī Makaulifs un uzskata, ka Maritēna izpratnei par morāles apziņas veidošanos intuitīvas izziņas ceļā ir rodams apstiprinājums mūsdienu kognitīvās zinātnes pētījumos (McCauliff, 2009, 449).

savu oriģinālu interpretāciju Akvīnieša skaidrojumam par cilvēka iedabā ontoloģiski esošajām dabiskajām tieksmēm vai tendencēm (*inclinationes naturales, natural inclinations*), kuras vada cilvēka prātu, lai viņš saskaņotu savu gribu ar dabiskajā likumā cilvēkam atbilstošajām darbībām un mērķiem¹⁷ (Kerr, 2009, 76–77). Cilvēka iedabas sliekšmes ir vadījušas cilvēka saprātu, lai nonāktu pie dabiskā likuma pamatpatiesību atziņām. Maritēna ieskatā, tās ir atziņas, kas liek aptvert, ka atņemt cilvēkam dzīvību nav tas pats, kas nogalināt dzīvnieku; ģimeniskajai kopībai ir jāatbilst noteiktam veidolam; dzimumsakari ir jāpakļauj ierobežojumiem; cilvēkiem kopienā ir jādzīvo, ievērojot noteiktas normas un aizliegumus. Apziņa par otra cilvēka dzīvības un ķermeņa neaizskaramību, cilvēku seksualitātes un prokreācijas īstenošanu noteiktā ietvarā pieder pie dabiskā likuma nerakstītām normām, ko cilvēki ir uzzinājuši, pamatojoties uz *atziņu no sliekšmēm* (Maritain, 1951, 90–92).

Maritēna ieskatā, pamatojums dabiskajā likumā cilvēktiesībām nodrošina ne tikai pirmspolitisku, bet arī pārpolitisku statusu (Klassen, 2005, 167–168). Pirmspolitiski cilvēktiesības pastāv kā cilvēka personas dabiskas tiesības kopā ar pašu cilvēku pirms valstiskās kopienas rakstītiem jeb pozitīviem likumiem. Valstiskajai kopienai cilvēktiesības ir tikai jāatzīst, un nekāda sociāla nepieciešamība nevar likt tās atcelt vai neievērot. Tādas neatņemamas cilvēktiesības Maritēna kritizētā pozitīvisma filosofija, kam izejas punkts ir tikai lietu faktiskais stāvoklis, nevarētu pamatot (Maritain, 1951, 95–97; Maritain, 2005, 216). Savukārt pārpolitisku perspektīvu cilvēktiesībām piešķir dabiskā likuma saikne ar mūžīgo likumu. Dabiskais likums ir saistošs sirdsapziņai, jo cilvēka iedaba un iedabas sliekšmes dabiskā likuma izziņā izteic *Dievišķā Saprāta* kārtību, un dabiskais likums kā tāds ir likums, pateicoties mūžīgajam likumam (Maritain, 1951, 96). Līdz ar to tāpat kā cilvēka personas metafizikā cilvēka vērtības, brīvības, cieņas un tiesību augstākais pamatojums ir viņa tiešās attiecības ar absolūto – ar Dievu kā visa esošā un cilvēka radītāju, tā arī cilvēktiesību pamatojumam dabiskajā likumā ir augstāks pamatojums transcendentajā, ko tomīsa filosofija izteic vārdos *summum bonum*.

Cilvēktiesības un to īstenošanas apsvērumi

Cilvēktiesību pamatojums cilvēka personas metafizikā pamato pašu cilvēktiesību pastāvēšanas faktu: cilvēktiesības dabiski piemīt cilvēkam

¹⁷ Cilvēka dabiskās tieksmes ir tieksme uz dabiski labo, tieksme uzturēt savu dzīvību, radīt pēcnācējus un audzināt tos. Šīs tieksmes ir kopīgas visām dzīvajām būtnēm; tieksme zināt patiesību un tieksme dzīvot kopībā, kas dabiskā likuma kārtībā ietver tieksmi izvairīties no ignorances, neievainot tos, ar kuriem mums jādzīvo draudzīgi (Kerr, 2009, 76–77).

tāpēc un tikai tāpēc, ka cilvēks ir persona ar cilvēcisko iedabu jeb būtību, apveltīts ar intelektu un brīvo gribu. Dabiskā jeb nerakstītā likuma pamatojums izriet no cilvēka personas metafizikas un sniedz normatīvo pamatievirzi tam, kādām ir jābūt cilvēktiesībām, t. i., tādām, kas atbilst cilvēka teleoloģiskās būtības vajadzībām un mērķiem. Maritēns apzinās, ka politikas filosofijai ir jāpamato, kā cilvēktiesības no cilvēkam dabiski piemītošu subjektīvu tiesību¹⁸ stāvokļa kļūst par pozitīvām tiesībām jeb rakstītām tiesību normām, kas ir pieņemtas noteiktā valstiskā kopienā. Tādēļ Maritēns iezīmē vairākus nozīmīgus apsvērumus, kas attiecas uz cilvēktiesību īstenošanu.

Starp dabisko nerakstīto likumu un cilvēku likumiem pastāv savstarpēja dinamika. Maritēns balstās Akvīnieša likumu teorijas pamatprincipā, ka cilvēku likumi – pozitīvie likumi – izriet un saņem autoritāti no dabiskā likuma (Finnis, 1998, 266). Maritēna ieskatā, tas notiek, pateicoties tam, ka starp nerakstīto jeb dabisko likumu un cilvēku noteiktajiem likumiem – *ius gentium*¹⁹ un pozitīvo likumu²⁰ – pastāv savstarpēja dinamika, kurā nerakstītais dabiskais likums cilvēku likumus pakāpeniski pilnveido taisnīgākus (Maritain, 2005, 174; Maritain, 1951, 100). Papildus tam dabiskais likums ontoloģiski satur iekšēju prasību, lai tā saturs un tas, ko dabiskais likums atstāj nenoteiktu, valstiskajā kopienā tiktu noteikts politiski un sociāli pieņemtā formā. Savukārt, līdzīgi kā sv. Akvīnas Toma likumu teorijā, cilvēku likumi – *ius gentium* un pozitīvais

¹⁸ Tiesības (tiesību un prerogatīvu kopums), kuras dabiski piemīt ikvienam cilvēkam, izriet no cilvēka būtības, ir pastāvējušas pirms valsts un tās interesēm un kuras valstij ir pienākums ievērot, ne tikai nosakot savas rīcības mērķus, bet arī izvēloties tās līdzekļus (Rudevskis, 2011).

¹⁹ Rakstā *ius gentium* ir atstāts netulkots. Maritēna cilvēktiesību filosofijas kontekstā *ius gentium* ir “tautu likums” vai “kopīgais civilizācijas likums”. Tas ir kā dabiskā likuma un pozitīvā likuma starpposms, jo aptver gan dabiskā likuma ietvertās, gan ārpus tā esošās tiesību un pienākumu tēmas. Cilvēki *ius gentium*, atšķirībā no dabiskā likuma, neatklāj ar *atziņu no sliekšmēm*, bet gan konceptuālā saprāta darbībā (*conceptual exercise of reason*). Visas *ius gentium* ietvertās tiesības un pienākumi ir nepieciešamā veidā saistīti ar dabiskā likuma pirmo principu “Dari labu un izvairies no ļauna” (Maritain, 1951, 98–99). Neotomists Džons Finis (*John Finnis*) *ius gentium* izprot kā likumu, kas ir visu tautu vispārāzīts, jo to pieprasa cilvēka saprāts saskaņā ar dabisko likumu. Līdz ar to *ius gentium* ir vienlaikus pozitīvs un dabisks likums (Finnis, 1998, 268).

²⁰ Pozitīvais likums vai likumu kodekss (*body of laws*) ietver gan paražu tiesības (*customary law*), gan rakstītos likumus (*statute law*), kuri ir spēkā noteiktā sociālā grupā (politiskā kopienā). Tas aptver tiesības un pienākumus, kas ir vienoti ar dabiskā likuma pirmo principu. Bet ne vairs nepieciešamā veidā, bet ar nosacījumu (*in contingent manner*), kas izriet no attiecīgajā politiskajā kopienā noteiktiem izturēšanās veidiem, ko cilvēki ar saprātu un gribu ir noteikuši, pieņemdami likumus vai noteiktas ierāžas. Ar pozitīvo likumu cilvēki noteic, ka konkrētā attiecīgā grupā noteiktas lietas būs labas un atļaujamas, noteiktas citas lietas būs sliktas un neatļaujamas (Maritain, 1951, 99).

likums – iegūst likuma spēku un kļūst saistoši cilvēka sirdsapziņai, pamatojoties uz dabisko likumu, jo tie ir kā dabiskā likuma paplašinājumi (Maritain, 2005, 174; Maritain, 1951, 99). Cilvēktiesību pamatojuma filosofijā šis Maritēna apsvērumš ir nozīmīgs, jo parāda, ka cilvēktiesību normas rakstītajos likumos izriet no dabiskā nerakstītā likuma atziņām. Piemēram, 20. gadsimtā pieņemtos cilvēktiesību juridiskajos dokumentos ir novērojams, ka ANO Deklarācija rakstītā formā izklāsta cilvēktiesības un pauž *ius gentium* jeb pie visām tautām vispāratzīta likuma garu (vai vismaz prasību pēc cilvēktiesību vispārējas atzīšanas). Savukārt Latvijas Republikas likumdevēja pieņemtā Latvijas Republikas Satversmes VIII nodaļa “Cilvēka pamattiesības” izklāsta cilvēktiesības rakstītā juridiski saistošā formā un ir uzskatāma par Latvijas valstiskās kopienas likumdevēja pieņemtu augstākā ranga pozitīvo likumu. Abu juridisko dokumentu pamatā ir dabiskajā likumā balstīta izpratne par cilvēktiesību metafizisku pastāvēšanu.

Maritēns izšķir trīs cilvēktiesību virzienus: 1) cilvēktiesības cilvēka personai kā tādai (*droits de la personne humaine comme telle*), 2) cilvēktiesības cilvēkam kā pilsoniskai personai (*droits de la personne civile*) un 3) cilvēktiesības cilvēkam kā sociālai personai (*droits de la personne sociale*) (Maritain, 2005, 199–200).

Pirmais cilvēktiesību virziens ietver tās cilvēktiesības, kas cilvēka personai piemīt viņas privātajā un personīgajā dzīves un esamības telpā. Maritēna ieskatā, šo pirmās grupas cilvēktiesību apziņas avota izcelsme ir būtiski saistīta ar dabiskā likumu pamatpatiesību atziņu un kristīgās filosofijas izpratni par cilvēku kā brīvu un garīgu personību (Maritain, 2005, 180–181). Tās ir katra cilvēka tiesības uz cilvēka cieņu (neatkarīgi no tā, vai viņš sniedz ekonomisku labumu sabiedrībai) un neizskaramas dabiskas tiesības uz sirdsapziņas brīvību (Maritain, 2005, 180–181): “tiesības uz esamību, .. uz personīgo brīvību vai tiesības veidot pašam savu dzīvi kā saimniekam pār sevi un saviem darbiem ar atbildību par tiem Dieva un valstiskās kopienas priekšā.” Pie tām pieder brīvība izvēlēties praktizēt noteiktu reliģiju, slēgt laulību un dibināt ģimeni un “ģimieniskās kopības (*société familiale*) tiesības uz savas satversmes cieņu, kas ir balstīta dabiskajā likumā, nevis valsts likumu priekšrakstos un pamatos balstās uz cilvēka morāli”²¹ (Maritain, 2005, 199).

Otrais virziens – cilvēka kā pilsoniskas personas tiesības jeb politiskās tiesības – ietver cilvēktiesības, kuras precīzē pozitīvais likums.

²¹ Autora tulkojums: [Droit à l'existence. – Droit à la liberté personnelle ou droit de diriger sa propre vie comme maître de soi-même et de ses actes, responsable de ceux-ci devant Dieu et devant la loi de la cité .. droit de la société familiale au respect de sa constitution, qui est fondée sur la loi naturelle, non sur la loi de l'État, et qui engage fondamentalement la moralité de l'être humaine.]

Šī cilvēktiesību grupa ietver gan tautas tiesības uz pašnoteikšanos, gan pilsoņu tiesības piedalīties demokrātiskās valsts pārvaldē, ievēlot institūcijas, veidojot biedrības un politiskās partijas. Tiesības uz vārda un izteiksmes brīvību Maritēna skatījumā ir vienotas ar tiesībām brīvi pētīt un diskutēt. Neatņemamas ir tiesības ikvienam saņemt vienlīdzīgu tiesisku aizsardzību. Maritēns pie politiskām tiesībām ierindo arī cilvēka tiesības uz iespēju strādāt un izvēlēties profesiju. Cilvēka kā sociālas personas tiesības ir cilvēktiesības, kas personai ir dzīves sociālajā, ekonomiskajā un kultūras laukā. Strādājošo tiesību jomā tās ietver gan fiziska darba, gan intelektuāla darba darītāju tiesības. Maritēns uzsvēra, ka 19. gadsimta strādnieku kustības vēsturiskais ieguvums bija strādnieka un strādnieku kopienas *sevis apzināšanās* – ievainotās un pazemotās cilvēka cieņas apzināšanās. Personas kā strādnieka tiesības izriet no “darba cieņas un strādnieka cieņas, un cilvēka personas cieņas apzināšanās strādājošajā kā tādā”²² (Maritain, 2005, 188). Būtiskākās šajā cilvēktiesību grupā ir tiesības uz nodarbinātību, darba izvēli, taisnīgu atalgojumu un cieņpilnu attieksmi, tās ir saistītas ar strādājošo tiesībām pārstāvēt un aizstāvēt savas tiesības arodbiedrībās. Papildus ir tiesības piedalīties uzņēmuma pārvaldībā un būt tā līdzīpašniekam, saņemt kopienas atbalstu nelaimē, bezdarbā, slimībā un vecumā un, ievērojot kopienas iespējas, bez maksas lietot civilizācijas elementāros materiālos un garīgos sabiedriskos labumus²³ (Maritain, 2005, 200–201).

Trešais cilvēktiesību īstenošanas apsvērums, kam Maritēns pievēršas, izriet no sv. Akvīnas Toma filosofijas atziņas, ka katra likuma mērķis ir kopīgais labums (Regan, 2002, 837). Cilvēka personas metafizikā un dabiskajā likumā pamatotās cilvēktiesības ne tikai kalpo katras personas labumam, bet tām ir būtiska saikne ar kopīgo labumu. Līdz ar to cilvēktiesību īstenošana ir saistīta ar kopīgā labuma pastāvēšanas iespējamību (Maritain, 1951, 101). Maritēns uzskata, ka kopīgā labuma dēļ var ierobežot gan absolūti (*absolutely*) neatņemamu, gan būtībā (*substantially*) neatņemamu cilvēktiesību īstenošanu. Absolūti neatņemamas tiesības uz brīvību tiek ierobežotas, ja persona izcieš ieslodzījumu. Būtībā neatņemamas cilvēktiesības ir, piemēram, biedrošanās tiesības un tiesības uz runas brīvību, kas arī var tikt pakļautas ierobežojumiem kopīgā labuma

²² Autora tulkojums: [c'est la prise de conscience de la dignité du travail et de la dignité ouvrière, de la dignité de la personne humaine dans le travailleur comme tel] (Maritain, 2005a, 188).

²³ Galvenie sabiedriskie labumi ir tīrs gaiss un ūdens, vides aizsardzība, publiskā infrastruktūra, veselības aprūpe, iekšējā un ārējā valsts drošība un armija, likuma vara un to sargājošās iestādes, sociālā nodrošinājuma pabalsti, izglītība, kultūra un māksla. Pieejams: https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Tautas_attistibas_parskati/lvpta.2017-2018.pdf, 31. lpp.

dēļ (Maritain, 1951, 100). Tas, ka cilvēktiesības neviens cilvēks nevar zaudēt, tās viņam nevar atņemt nekāda vara, nenozīmē, ka cilvēktiesības nav pakļaujamās regulējumam, kas var noteikt to ierobežošanu. Ja nepastāvētu savstarpēji cilvēktiesību nosacījumi un ierobežojumi, tad nesamierināmi konflikti un pretrunas kļūtu neizbēgamas (Maritain, 1951, 105–106).

Jautājums par cilvēktiesību īstenošanu un attiecībām ar kopīgo labumu ir saistīts ar Maritēna kritizēto 18. gadsimta racionālisma domāšanas nostādni, ka dabiskā likuma avots ir cilvēka autonomā griba un ka tādejādi cilvēks ir subjekts vienīgi pats savai gribai un brīvībai un *pakļaujas* tikai paša radītiem likumiem.²⁴ Maritēns uzskata, ka tāds skatījums veicina to, ka cilvēki paši sevi sāk uzskatīt par dievišķām tiesībām – bezgalīgām, bez objektīva mēra, bez ierobežojumiem ego pretenzijām. Rezultātā tā absolutizētas tiesības sāk attiecināt uz jebkuru cilvēka pretenziju un ļauj to īstenot, nerēķinoties ar citiem. Tāda patvaļīga attieksme pret cilvēktiesībām galu galā noved pie cilvēktiesību bankrota izjūtas un to nolieguma.

Cilvēktiesību skepticismu filosofs uzskatīja par 20. gadsimta totalitāristisko režīmu iezīmētās Rietumu civilizācijas krīzes vissatraucošāko simptomu (Maritain, 1951, 83–84). Izeju no cilvēktiesību krīzes stāvokļa var sekmēt, ja cilvēktiesību īstenošanas kārtība sabiedrībā izriet no pieņemtās vērtību hierarhijas un cilvēka cieņas, kam jābūt augstākajai vērtībai. Maritēns domā, ka personālisma filosofiskā sabiedrības koncepcija ir visatbilstošākā cilvēka cieņas būtībai, jo tiecas sekmēt patiesu humāno, morālo un garīgo dotumu un cilvēka brīvības uzplaukumu (Maritain, 1951, 106–107).

Cilvēka personas cieņa, kas Maritēna filosofijā ir transversāli klātesoša katrā no cilvēktiesību virzieniem, kuri ir vienoti cits ar citu, ir nozīmīgs cilvēktiesību īstenošanas nosacījums. Cilvēka personu – tiesību subjektu – Maritēns uzlūko no neotomiskajam personālismam raksturīgas pietātes un cilvēka vērtības svētuma apziņas perspektīvas. Cilvēktiesības cilvēkam piemīt, lai viņš tiektos uz cilvēka cieņai un

---

²⁴ Maritēns kritizē Kanta nostādni, ka “Persona nav subjekts nekādiem citiem likumiem kā vien tiem, ko viņš (vai nu vienatnē vai kopā ar citiem) dod sev pašam” (Kant, I. *Introduction to the Metaphysics of Morals*, IV, p. 24). Kopā ar Ruso postulātu, ka “cilvēks pakļaujas tikai sev”, tas rada maldīgu pieņēmumu, ka jebkādi mēri vai noteikumi, kas izrietētu no dabas (un galu galā no Radītāja gudrības), varētu iznīcināt cilvēka autonomiju un viņa augstāko cieņu. Attiecībā uz Kanta kritiku Maritēns, visticamāk, spriež virspusēji. Latvijas tomisma filosofijas interprete Māra Kiope pauž, ka Kanta filosofija sasaucas ar sholastisko filosofiju īpaši morālfilosofijas jomā starp Akvīnieša dabiskajā likumā balstītiem ētikas priekšstatiem un Kanta *a priori* dotajiem morālajiem likumiem (Kiope, 2008, 132).

būtībai atbilstošiem mērķiem un personības piepildījumu personiskajā, sabiedriski politiskajā un profesionālajā integrālās dzīves laukā.

Maritēna filosofijas nepieciešamība domāšanā par cilvēktiesībām 21. gadsimtā

Maritēna filosofijas mantojuma pētnieks Pols Valadjē (*Paul Valadier*) norāda, ka mūsu laikmetā cilvēktiesībām ir vajadzīgs tāds antropoloģisks un morāls pamats, kādu pārstāv Žaka Maritēna filosofija (Valadier, 2013, 19). 21. gadsimta cilvēktiesību izpratnes sarunā Maritēna cilvēktiesību filosofijas antropoloģiskais un morālais pamats ir aicinājums uzdrošināties cilvēku izprast kā vienotu un integrālu, ķermenisku un garīgu veselumu, kura tiesības un morālā vērstība izriet no cilvēka ontoloģiskajā iedabā esošām objektīvām vajadzībām un mērķiem. Domājot par tomisma filosofijas virziena (kas ietver arī neotomismu) nozīmi mūsdienās, filosofe Ana Marta Gonzalesa (*Ana Marta González*) uzsver, ka tomisma dabiskā likuma filosofijas uzdevums 21. gadsimtā ir palīdzēt laikmeta domāšanai pienācīgi un taisnīgi novērtēt patiesību par cilvēku un viņa esamībā esošo spriedzi starp metafiziku un ētiku, pastāvīgo un mainīgo, esošo un jābūtību (González, 2006, 24). Maritēna neotomisma filosofija var sniegt nozīmīgu piesešumu domāšanā par tādiem 21. gadsimta cilvēktiesību sarunas tematiem kā cilvēka personas integritāte un dzīvības svētums, strādājošas personas cieņa, izteiksmes brīvība, ģimenes un laulības izpratne, dabiskā likuma izpratnes klātbūtne likumdošanā. Cilvēka cieņa Maritēna cilvēktiesību filosofijā ir vienojošs jēdziens dažādiem cilvēktiesību izpratnes un īstenošanas aspektiem.

Maritēna politiskās filosofijas atziņu nozīmi 21. gadsimta cilvēktiesību sarunā palīdz novērtēt cilvēka cieņa kā cilvēktiesību izpratni caurvišķā vērtība. Maritēns saskata potenciālu cilvēka cieņai būt par augstāko vērtību sabiedrības vērtību hierarhijā, ar kuru saskaņā ir organizējama cilvēktiesību īstenošana. Tiesības uz cilvēka cieņu – saņemt cieņpilnu izturēšanos – cilvēkam piemīt gan vispārēji ikdienā, gan profesionālā darba dzīvē. Tiesības uz cieņu cilvēka personai ir neatkarīgi no sociālā, kultūras vai ekonomiskā ieguldījuma, ko viņa spēj dot valstiskajai kopienai. Kopsakarā ar Maritēna cilvēka personas metafiziku cilvēka cieņa ir dabiski piemītoša cilvēkam visā viņa hilemorfiskajā racionālās dvēseles un ķermeņa vienības veselumā. Tādējādi cienīt cilvēku nozīmē cienīt viņu kā substanciālu ķermeņa un dvēseles vienību, kā vienotu veselumu. Attiecībā uz darba un sociālās jomas cilvēktiesībām 21. gadsimtā tāda cilvēka cieņas izpratne ir aktuāla, veidojot valstiskās kopienas sociālās drošības sistēmu, kurā pret personu jāattiecas kā pret vienotu veselumu

un jāsniiedz iespēja ikvienai personai nodrošināt elementārās materiālās, sociālās, kultūras un garīgās vajadzības.²⁵

Vienlaikus cilvēktiesību izpratnes kontekstā nojēgums, ka cilvēks ir ķermeņa un gara (racionālas dvēseles) substanciāla vienība, ir nozīmīgs saskarsmē ar domāšanas tendencēm, kuras praktiskā konsekvencē var apdraudēt cilvēka cieņu. Gnostiskā liberālisma vai jaungnosticisma (*Neo-Gnosticism*) dēvētās domāšanas tendences, kuras raksturo radikāls cilvēka ķermeņa un patības dualisms (*body-self dualism*), izaicina cilvēka cieņas nostādnes. Ķermeniskā patība (*bodily-self*) tiek uzlūkota kā instruments, ar kuru var manipulēt, lai īstenotu “īstās” – garīgās, prāta vai psihoemocionālās – cilvēka patības mērķus (George, 2016). Maritēna politiskā filosofija, kuras centrā ir cilvēka persona kā vienots veselums, oponē šīm domāšanas tendencēm un satur aicinājumu ikvienai valstiskajai kopienai, tās likumdevējam un arī konstitucionālajām tiesām apzināties pozitīvās likumdošanas atbildību, respektēt ontoloģiski dotās cilvēka cieņas neaizskaramību arī tad, ja kādā valstiskās kopienas daļā pastāv prasība pieņemt likumus, kas realitātē, lai arī ļaus apmierināt noteiktas vēlmes, nodarīs kaitējumu cilvēka cieņai un veselumam.

Cilvēka cieņa kā cilvēktiesību interpretāciju un īstenošanu organizējošā vērtība ir ētiski nepieciešama sarunā par cilvēktiesībām kā cilvēka tiesībām uz esamību, personīgo brīvību un, kā Maritēns pats raksta, cilvēka tiesībām “veidot pašam savu dzīvi kā saimniekam pār sevi un saviem darbiem ar atbildību par tiem Dieva un valstiskās kopienas priekšā”. Tematos, kas saistīti ar šīm visnozīmīgākajām cilvēktiesībām, Maritēna cilvēka personas metafizikas ietvarā balstīta cilvēka cieņas izpratne var ienest filosofes Gonzalesas minēto “spriedzi starp metafiziku un ētiku, pastāvīgo un mainīgo, esošo un jābūtību” (González, 2006, 24).

Ar patiesu cilvēktiesību apziņu ir vienots nojēgums par cilvēka dzīvības vērtību un svētumu. Maritēna cilvēka personas metafizikā pamatotas cilvēktiesības cilvēkam piemīt vienādā mērā visā viņa dzīvības ilgstamības laikā. Mūsdienu neotomists Džons Finis, skaidrodams tomisma cilvēka metafizikas izpratni, norāda, ka cilvēkā – ķermeņa un dvēseles substanciālā vienībā – racionālā dvēsele ir tā nemainīgā un katram cilvēkam unikālā daļa, kas no šūnu savienošanās brīža kā programma veido cilvēku cauri embrija, augļa, jaundzimušā, bērna stadijai līdz pieaugušam cilvēkam (Finis, 1998, 178). Cilvēka fiziskais ķermenis izveidojas,

---

²⁵ Integrālu skatījumu uz cilvēka cienīgu dzīvi uzsvēra Latvijas Republikas Satversmes tiesa spriedumā Nr. 2019-24-03 “Par Ministru kabineta 2012. gada 18. decembra noteikumu Nr. 913 “Noteikumi par garantēto minimālo ienākumu līmeni” 2. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam”. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/press-release/norma-kas-nosaka-garanteto-minimalo-ienakumu-limeni-neatbilst-satversmes-1-un-109-pantam/>

aug, nobriest un noveco, bet cilvēka ontoloģiskā iedaba paliek nemainīga. Tāda metafiziskā skatījuma ietvarā cilvēka cieņa īpašu nozīmi iegūst, kad cilvēka personai ir jāizdara ētiskas izvēles par cilvēktiesību īstenošanu. Tās ir situācijas, kas ietver lēmumus par cilvēka tiesībām uz esamību un personisko brīvību, – tādas kā cilvēka personas dzīvības cieņpilna uzturēšana viņa vecumā vai lēmums dot iespēju nākt pasaulē bērnam, kurš pieteicies.²⁶

Cilvēka personības tapšanā audzināšanas un izglītības procesā Maritēna filosofijā balstīta izpratne par cilvēka personu kā vienotu ķermenisku un garīgu veselumu var palīdzēt veidot un iemantot spēju vienot savu tiesību apzināšanos un īstenošanu ar atbildību un cieņu pret sevi un citiem. Tas ir būtiski, lai cilvēka persona apzināti cienītu sevi ķermeniskā un garīgā veselumā, tāpat cienītu citus un spētu veidot cieņpilnas mīlestības attiecības ar pretējo dzimumu. Maritēns cilvēka tiesības uz personīgo brīvību un savas gribas lēmumu autonomiju (“veidot pašam savu dzīvi kā saimniekam pār sevi”) vieno ar cilvēka atbildību par savu rīcību.

Domājot par cilvēka personu un ģimeni, Maritēns uzsver, ka cilvēka personas tiesības laulāties un dibināt ģimeni, kā arī ģimeniskā kopība (*société familiale*) kā tāda izriet no dabiskā likuma un ir pirmējās attiecībā pret politisko kopienu un valsti (Maritain, 2005, 217). Laikmeta cilvēktiesību sarunā šī nostādne ir aktuāla, jo aicina domāt, ka laulības un ģimenes izpratnes un ar to saistīto cilvēktiesību pamatojums ir meklējams paša cilvēka ķermeniskā un garīgā veidola realitātē. No tās izriet, ka laulības pamatā ir sievietes un vīrieša bioloģiski noteiktā abu dzimumu savstarpējās papildināšanās kārtība. Tā ir pamatā laulības *konjugālajai* izpratnei: laulība ir sievietes un vīrieša visaptveroša – ķermeniski un garīgi vienojoša – savienība, kas ir vērtīga pati par sevi, bet laulāto rūpes par bērniem to padara par sabiedrisku labumu, kura atbalstīšana ir valstiskās kopienas interesēs (Gērgiss, Andersons, Džordžs, 14–16). Apziņa par laulības un ģimenes pamatojumu dabiskajā likumā un Maritēna minētās ģimeniskās kopības tiesības uz “savas satversmes cieņu” aicina domāt par to, kādā veidā labāk nodrošināt sociālu un tiesisku aizsardzību tādām valstiskās kopienas piederīgo dzīvošanas savienībām, kuru pamatā nav laulība vai no asinsradniecības izrietošas saites. Maritēna skatījums aicina kritiski vērtēt, vai valstiskās kopienas kopīgā labuma interesēs ir mainīt laulības un ģimenes definīciju vai drīzāk likumdošanā jāparedz jauna veida sociālās un tiesiskās aizsardzības pieejas. Tas arīdzan aktualizē atbildību pret bērna dabiskajām tiesībām ģimenē būt kopā ar savu

---

²⁶ Šajā kontekstā Ingas Bītes raksts “Par nedzimuša bērna tiesību aizsardzību” ir viena no retajām profesionālu juristu publikācijām, kurā argumentācija ir balstīta no dabiskām tiesībām izrietošās bērna tiesībās uz dzīvību (Bite, 2012).

bioloģisko tēvu un māti (Faust, Manning, 2021, 7–8). Aizskārumu šīm bērna cilvēktiesībām un bērna personas cieņai 21. gadsimtā nodara ne tikai tādi ģimenes iekšējie apstākļi kā vecāku šķiršanās, viena vai abu vecāku nespēja vai nevēlēšanas audzināt savu bērnu, bet arī tādi pieaugušu personu lēmumi un rīcība, kuru faktiskās sekas liedz bērnam augt dabiskā ģimenē ar māti un tēvu.²⁷

Mūsdienu demokrātijās īpaši nozīmīgās tiesības uz runas jeb izteiksmes brīvību Maritēns izteic vārdos “tiesības brīvi pētīt un diskutēt”. Maritēna ieskatā, tās pieder pie neaizstājamām dabiskām tiesībām un kalpo, lai valstiskajā kopienā vairotu patieso un labo, jo pati cilvēka iedaba tiecas meklēt patiesību (Maritain, 2005, 186). Maritēna cilvēktiesību filosofija rosina kritiski vērtēt tos fenomenus un iniciatīvas, kas demokrātiskā sabiedrībā ienes nesamērīgus ierobežojumus tiesībām brīvi paust uzskatus un reliģisko pārliecību. Centieni iekļaut likumos tādas ideoloģiskus konstruktus kā “naida runa”, “emocionālā vardarbība”, “seksuālā orientācija” notiek it kā cilvēktiesību aizstāvības vārdā, bet, reiz nokļuvuši tiesiskajā realitātē, tie apdraud personas tiesības paust savus uzskatus un reliģisko pārliecību un rada vispārēju nedrošības un baiļu gaisotni (*chilling effect*). Maritēns uzsvēra, ka valstij ir tiesības ierobežot vārda jeb izteiksmes brīvību tikai praktisku apsvērumu dēļ. Valsts nekad to nedrīkst ierobežot jebkāda veida ideoloģijas diktētu apsvērumu dēļ (Maritain, 1951, 117). Kontekstā ar šīm nostādnēm ir jāņem vērā Maritēna uzskats, ka cilvēka cieņai ir jābūt augstākajai vērtībai, kas organizē cilvēktiesību īstenošanu. Tiesības uz izteiksmes brīvību vienotībā ar cilvēka cieņas vērtību liek runas brīvībai ieņemt cieņpilnu izteiksmi 21. gadsimta valstisko kopienu komunikācijas telpās – paužot attieksmi pret cilvēka uzskatiem cienīt cilvēka personu.

Maritēna neotomiskā cilvēktiesību filosofija ir aktuāla 21. gadsimta cilvēktiesību sarunā. Tā uztur un bagātina cilvēktiesību filosofiju, pamatojot cilvēktiesības paša cilvēka būtībā un saistot to interpretāciju ar dabiskā likuma mērķtiecīgo objektīvo kārtību. Maritēna uzskats, ka cilvēka cieņa ir augstākā vērtība, kas nosaka cilvēktiesību īstenošanas kārtību, var palīdzēt aktivizēt nepieciešamo domāšanas spriedzi, kad cilvēka personai ir jāpieņem lēmumi ar lielu ētisko slodzi par to, kā interpretēt un īstenot savas cilvēktiesības un kā attiekties pret citu personu cilvēktiesību īstenošanas prasībām.

---

²⁷ Latvijā aktuālajās diskusijās par ģimenes jēdzienu, par mātes, tēva un bērna tiesībām un cieņu Maritēna dabiskajā likumā pamatotajām ģimenes tiesībām būtībā radniecīga izpratne ir sastopama Satversmes tiesas tiesneša Alda Laviņa atsevišķajās domās lietā Nr. 2019-33-01 (Laviņš, 2021).

Noslēgums

Transcendentais pamatojums cilvēka cieņai un cilvēktiesībām, ko Maritēns sniedz saskaņā ar tomsma filosofijas skaidroto kristietības priekšstatu par personas dievišķo līdzību, viņas tiešajām attiecībām ar savu Radītāju un dabiskā likuma saikni ar Mūžīgo likumu, ir rosinājums 21. gadsimta cilvēka domāšanai vismaz divos būtiskos virzienos. Pirmkārt, tas dominējoša materiālisma un utilitārisma sekularizētā sabiedrībā aicina nepārtraukt jautāt pēc personas esamības jēgas un garīgo meklējumu cēloņiem. Otrkārt, tas aicina pašu sekularizēto Rietumu civilizāciju ar cieņu izturēties pret savu antīkajā filosofijā un judeokristīgajā mantojumā balstīto cilvēka izpratnes, vērtību un ideālu paradigmu. Tieši šajā paradigmā būtiskā kristīgās izpratnes par cilvēku un cilvēka iedabu ietekmē radās modernā demokrātija un notika cilvēktiesību atzīšana politiskos dokumentos (Hoye, 2007; Hoye, 2018, 62). Maritēna skatījumā cilvēka cieņas un tiesību pamatojuma saikne ar Absolūto nebūt nav kristīgas filosofijas monopols, bet gan tā ir kopīga visām filosofijām, kas atzīst par Visumu augstāka Absolūta esamību un cilvēka dvēseles pārlaicīgo vērtību. Maritēna universālais skatījums sasaucas ar ievērojamā vācu teologa Hansa Kinga (*Hans Küng*) pasaules ētosa koncepciju (*Weltethos*). Tā ir ideja, ka katra lielā pasaules reliģija, balstoties katra savā mācībā, var dot pienesumu, lai cilvēces miera un kārtības labā vairāk tiktu ievērotas vienojošas humānas vērtības un ētiskas nostādnes katrā laikā un rīcībā un līdz ar to tiktu stiprināta cilvēktiesību ievērošana (Küng, 2007, 896–899). Maritēna filosofija 21. gadsimtā var kalpot, lai sekmētu universālu un vispāršaistošu cilvēktiesību ievērošanas apziņu pāri reliģiju un kultūru robežām – savā veidā turpinātu to darbu, ko Maritēns veica, sekmēdams vispārēju cilvēktiesību atzīšanu 20. gadsimta vidū.

Otrā pasaules kara gados ASV Maritēna sarakstītā eseja “Cilvēktiesības” (*Les droits de l’homme*) un viņa sniegtie priekšlasījumi iedvesmoja ASV sabiedriskās organizācijas pārliecināt drīzāk izvairīgo ASV administrāciju 1945. gadā izveidot Cilvēktiesību komisiju tikko nodibinātās Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) paspārnē. Viņa darbs UNESCO Cilvēktiesību teorētiskā pamatojuma komitejā, domu apmaiņa ar ANO Cilvēktiesību komisijas sekretāru Šarlu Maliku (*Charles Habib Malik*) un tās vadītāju Eleanoru Rūzveltu (*Eleanor Roosevelt*) deva pienesumu ANO Deklarācijas izstrādē²⁸ (Pallares-Yabur, 2019; Mougél, 2005, 205–208).

²⁸ Renē Mužels piemin biogrāfisku faktu, ka sagādīšanās pēc Maritēns un Rūzvelta 1947. gada decembrī tikās Ņujorkā un vienā avioreisā ceļoja uz Eiropu. Maritēns – lai pildītu vēstnieka pienākumus Vatikānā, Rūzvelta – uz ANO sesiju Ženēvā (Mougél, 2005, 208).

UNESCO sagatavotajā cilvēktiesību filosofijas rakstu krājumā ANO Deklarācijas teksta darba grupas vadītāji Eleanorai Rūzveltai Maritēns izklāstīja cilvēktiesību pamatojumu dabiskā likuma filosofijā un aicināja panākt vienošanos par ANO Deklarācijas saturu “praktiskas konverģences”²⁹ ceļā – tas nozīmē: vienoties par vispārīgiem kopīgiem cilvēktiesību pamatprincipiem un normām, kam dažādās, pat konfliktējošās cilvēces domāšanas un garīgās tradīcijas sniedz atšķirīgu filosofisku pamatojumu, bet pamatprincipi kā tādi ir līdzīgi, praktiski un vienojoši (Maritain, 2005, 221). Tāda “praktiskā konsensa” domāšana un vienošanās spēja ir īpaši nozīmīga valstīm un starptautiskajām organizācijām, rūpējoties par karu un konfliktu novēršanu un cenšoties mazināt globālo sasīlšanu.

Maritēns pārstāvēja tēzi, ka vispārējām cilvēktiesībām ir jāizriet no dabiskā likuma filosofijas par katram cilvēkam dabiski piemītošām pamattiesībām un pienākumiem, jo tad cilvēktiesībām būs universāls raksturs un cilvēki ikvienā kultūras un reliģijas tradīcijā tās identificēs kā sev piemītošas tiesības. ANO Deklarācijas rakstītāji iesaistījās pamatīgās diskusijās par to, vai cilvēktiesības būtu pamatojamas dabiskajā likumā (Johnson, 1998, 49). Viņu domapmaiņa būtībā ilustrēja Maritēna ideju par dabiskā likuma un dinamiskajām attiecībām ar *ius gentium* un pozitīvo likumu. Rezultātā ANO Deklarācijas 1. panta vārdi “Visi cilvēki piedzimst brīvi un vienlīdzīgi cieņā un tiesībās. Viņiem ir dots saprāts un sirdsapziņa” izsaka dabiskā likuma pamatpatiesību. Cilvēkiem tiesības piemīt konnaturāli – kopā un vienoti ar cilvēka iedabu, cilvēka cilvēcību jeb, filosofiskos terminos, cilvēka ontoloģisko būtību un metafiziku, kas ietver cilvēka brīvību un intelektu. Maritēna ideja par dinamiskajām attiecībām starp dabisko likumu un cilvēku rakstītajiem likumiem var palīdzēt 21. gadsimta valstiskajām kopienām attīstīt nepieciešamo tiesību filosofijas refleksiju, lai likumdošana un likumu piemērošana vairāk respektētu dabiskā likuma patiesības.³⁰

Maritēna cilvēktiesību filosofija 21. gadsimta cilvēka domāšanai ir nepieciešama, jo tā sniedz visdziļāko apstiprinājumu un aizstāvību cilvēka cieņai un cilvēktiesībām, bet tajā pašā laikā palīdz atpazīt un kritizēt iespējamās cilvēka cieņas un cilvēktiesību apdraudējumus. Apstiprinājums un aizstāvība izriet no tomiski personālistiska skatījuma uz pašā cilvēka ontoloģisko būtību un atziņas par nemainīgu dabiskā likuma kārtību, kas izriet no Dieva iedibinātās mūžīgās kārtības. Kritiskās

²⁹ Autora tulkojums: [convergence pratique] (Maritain, 2005, 221).

³⁰ Kad 1937. gadā pieņēma Latvijas Republikas Civillikumu, kas ir spēkā arī mūsdienās, Latvijas ievērojamākie juristi norādīja, ka tā “pamatlīnijas nav iedomājamas bez dabisko tiesību gara respektēšanas” un ka likumam ne tikai jāregulē tiesiskā konfliktu risināšanas kārtība, bet tam pienākas arī celt sabiedrības “tikumiskos un morālos spēkus” (Šulcs, 1937).

domāšanas ievirzi rezumē atziņa, ka cilvēktiesības nevar būt tas, vai saukt par “cilvēktiesībām” nevar to, kas nonāk pretrunā ar personas cieņu un būtību, teleoloģisko iedabu un dabiskā likuma kārtību. Centieni par cilvēktiesībām pasludināt jebkuru indivīda autonomās gribas vēlmi vai vajadzību var apdraudēt cilvēktiesību jēdzienu un izraisīt tā noliegumu. Maritēna filosofija aicina caur personālisma perspektīvu atjaunot un saglabāt domāšanas saikni ar Eiropas klasiskās filosofijas aristoteliski tomiskā reālisma tradīciju, kas Maritēnam bija avots patiesai ticībai cilvēka cieņai un cilvēktiesībām.

Bibliogrāfija

- Bite, Inga. (2012) Par nedzimuša bērna tiesību aizsardzību // *Jurista Vārds*. Nr. 30. Pieejams: <https://juristavards.lv/doc/250413-par-nedzimusa-berna-tiesibu-aizsardzibu/> (skatīts 28. 02.2021.)
- Broks, Jānis. (2008) *Tiesības filosofija*. Rīga: SIA “Biznesa augstskola Turība”, 431 lpp.
- Čuhina, Larisa. (1993) Svētā Akvīnas Toma filozofiski teoloģiskā sistēma // *Svētais Akvīnas Toms*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, Filozofijas un socioloģijas institūts, 194.–209. lpp.
- Faust, Katy; Manning, Stacy. (2021) *Them Before Us: Why We Need a Global Children’s Rights Movement*. New York Nashville: Post Hill Press. (autoru atsūtīts eksemplārs pdf formātā).
- Finnis, John. (1998) *Aquinas. Moral, Political and Legal Theory*. New York: Oxford University Press.
- George, Robert P. (2016) *Gnostic Liberalism*. Pieejams: <https://www.firstthings.com/article/2016/12/gnostic-liberalism> (skatīts 10.06.2021.)
- Gērgiss, Šerīfs; Andersons, Raians T.; Džordžs, Roberts P. (2021) *Kas ir laulība? Vīrieša un sievietes savienības aizstāvība*. Liepāja: Kodoka SIA.
- Glendon, Mary Ann. (1991) *Rights Talk: The Impoverishment of Political Discourse*. New York: The Free Press.
- Glendon, Mary Ann. (2001) *A world made new: Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights*. New York: Random House.
- González, Ana Marta. (2006) Natural Law as a Limiting Concept: A Reading of Thomas Aquinas // Gonzalez, A. M. (ed.) *Contemporary perspectives on natural law: natural law as a limiting concept*. New York: Routledge (University of Navarra, Spain), p. 24.
- Horn, Norbert. (2007) *Einführung in die Rechtswissenschaft und Rechtsphilosophie*. Heidelberg: C. F. Müller Verlag.
- Hoye, William J. (2007) *Die religiös-kulturellen Wurzeln westlich demokratischer Verfassungen*. Pieejams: <https://www.uni-muenster.de/imperia/md/content/fb2/d-praktischetheologie/katholischetheologieundihredidaktik/hoye/bibliografie/demokratie.goslar-vortrag.pdf> (skatīts 09.06.2021.)
- Hoye, William J. (2018) *Die verborgene Theologie der Säkularität*. C. Böhr, Trier, Deutschland: Springer VS.
- Intervija ar Agnesi Irbi un “Satori” diskusija “Ģimenes nemieri”. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=GfaVaTcrr8c>; <https://satori.lv/event/satori-diskusija-gimenes-nemieri> (skatīts 28.02.2021.)

- Johnson, M. Glen. (1998) *A Magna Carta for Mankind: Writing the Universal Declaration of Human Rights* // Johnson, M. Glen.; Symonides, Janusz (eds.) *The Universal Declaration of Human Rights. A history of its creation and implementation 1948–1998*. Paris: Unesco Publishing.
- Kerr, Fergus. (2009) *Thomas Aquinas. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kiope, Māra. (2008) *Patiesības pieredzes iespējamība valodiskumā* (promocijas darbs). Rīga: Latvijas Universitāte.
- Klassen, David 2005. Jacques Maritain and Natural Rights: The Priority of Metaphysics over Politics // *Maritain Studies / Etudes Maritainiennes*. Nr. 21, pp. 122–132.
- Kļaviņš, Paulis. (2012) *Gaismas akcija 1969–1989*. Mārupe: Drukātava.
- Kreeft, Peter. (1990) *A Summa of the Summa*. San Francisco: Ignatius Press.
- Kūle, Maija. (2016) *Jābūtības vārdi. Etides par zināšanām un vērtībām mūsdienā Latvijā*. Rīga: Zinātne.
- Küng, Hans. (2007) *Das Christentum. Wesen und Geschichte*. München: Piper Verlag GmbH.
- Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2019-24-03 “Par Ministru kabineta 2012. gada 18. decembra noteikumu Nr. 913 “Noteikumi par garantēto minimālo ienākumu līmeni” 2. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam”. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/press-release/normakas-nosaka-garanteto-minimalo-ienakumu-limeni-neatbilst-satversmes-1-un-109-pantam/> (skatīts 07.06.2021.)
- Laviņš, Aldis. Satversmes tiesas tiesneša atsevišķās domas lietā Nr. 2019-33-01 “Par Darba likuma 155. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 110. panta pirmajam teikumam”. Pieejams: https://www.vestnesis.lv/op/2021/7.9?fbclid=IwAR21nFNVAYS0sd_xtqhqo38Oz3EsclvwLoBwCu7Mk7iDlpE1ETDyF1er8bE (skatīts 28.02.2021.)
- Levits, Egils. (2019) Pārdomas par Latvijas vietu, lomu un uzdevumiem 21. gs. pasaulē. *Latvijas Vēstnesis*. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=zHw9pdil6i8> (skatīts 28.02.2021.)
- Maritain, Jacques. (1947) *La personne et le bien commun*. Paris: Desclée de Brouwer et Cie.
- Maritain, Jacques. (1951) *Man and the State*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Maritain, Jacques. (1952) *The Range of Reason*. Pieejams: <https://maritain.nd.edu/jmc/etext/range03.htm> (skatīts 07.06.2021.)
- Maritain, Jacques. (2005) *Christianisme et démocratie suivi de Les droits de l’homme*. Paris: Desclée de Brouwer.
- McCauliff, C. M. A. (2009) Cognition and Consensus in the Natural Law Tradition and in Neuroscience: Jacques Maritain and the Universal Declaration of Human Rights. Pieejams: <https://digitalcommons.law.villanova.edu/vlr/vol54/iss3/3>
- Menke, Christoph; Pollmann, Arnd. (2007) *Philosophie der Menschenrechte zur Einführung*. Hamburg: Junius Verlag GmbH.
- Mougel, René. (1993) Maritain perdu et retrouve // *Revue des Deux Mondes*. Décembre 1993, pp. 19–26.
- Mougel, René. (2005) Avertissement // Maritain, Jacques. *Christianisme et démocratie suivi de Les droits de l’homme*. Paris: Desclée de Brouwer, pp. 205–208.
- Moyn, Samuel. (2011) Personalism, Community, and the Origins of Human Rights // Hoffmann, S-L. (Ed.) *Human Rights in the Twentieth Century*. New York: Cambridge University Press, pp. 85–106.

- Nussbaum, Martha C. (2001) Political Objectivity // *New Literary History*. Vol. 32, No. 4, pp. 883–906.
- Pallares-Yabur, Pedro. (2019) An Introduction to the relationship between Jacques Maritain with the nuclear drafters of the Universal Declaration of Human Rights. Pieejams: <https://www.researchgate.net/publication/338151630> (skatīts 09.06.2021.)
- Regan, Richard J.; Baumgarth, William P. (2002) *Aquinas. On Law, Morality and Politics*. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company. Kindle edition. Pieejams: www.amazon.com (skatīts 30.06.2021.)
- Rudevskis, Juris. (2011) 89. Valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskiem līgumiem // Balodis, Ringlods (zinātniskais vad.) *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 21.–60. lpp.
- Šulcs, Lotārs. (1937) Dabisko tiesību jēdziens // *Jurists*. Nr. 1/2, 21. lpp., 22. sleja.
- Terjuhana, Jūlija. (2021) Eiropas Komisija ierosina ieviest pirmos mākslīgā intelekta noteikumus // *Jurista Vārds*. Nr. 21(1183).
- Valadier, Paul. (2007) *Maritain à contre-temps. Pour une démocratie vivante*. Paris: Desclée de Brouwer, Kindle edition. Pieejams: www.amazon.com (skatīts 02.06.2021.)
- Valadier, Paul. (2013) Une démocratie peut-elle se passer de valeurs et les exigences des particularités. L'apport de Jacques Maritain // Durand, Jean-Dominique; Mougel, René. (dir.) *Penser la mondialisation avec Jacques Maritain. Enjeux et défis*. LARHRA, p. 19.
- Valadier, Paul. (2014) Jacques Maritain's personalist conception of human dignity // Düwell, Marcus; Braarvig, Jens; Brownsword, Roger; Mieth, Dietmar (eds.) *The Cambridge Handbook of Human Dignity. Interdisciplinary Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.